

Osmanlı'nın İlk Demokrasi Tecrübesi: Yeni Bakışaçıları İçin Bir Deneme

23-24 Eylül 2006
Fransız Anadolu Araştırmaları
Enstitüsü

Değerlendirme: Zahit Atçıl

Institut Français d'Etudes Anatoliennes [Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü]'de 23-24 Eylül günlerinde "The First Ottoman Experience in Democracy: an attempt for new approaches" [Osmanlı'nın ilk Demokrasi Tecrübesi: yeni bakışaçıları için bir deneme] başlıklı bir toplantı düzenlendi. Toplantı Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü müdür yardımcısı Alexandre Toumarkine, Alman Orient-Institut'ten Christoph Herzog ve Lübnanlı akademisyen Malik Şerif tarafından organize edildi. Değişik akademik disiplinlerden 10 kişinin katıldığı toplantıda Osmanlı İmparatorluğu'nun 1876-1877 yıllarındaki I. Meşrutiyet tecrübesi üzerine farklı bakışaçılarıyla 30'ar dakikalık sunumlar yapıldı.

Açılış ve hoşgeldiniz konuşmalarını toplantının organizatörleri Toumarkine, Şerif ve Herzog yaptı. Bu konuşmalarda, daha önce Cumhuriyet dönemi milletvekilliği üzerine yapılan benzer bir toplantının yapılmasına karşın, I. Meşrutiyet ile Osmanlı'daki ilk demokrasi tecrübesi üzerine henüz yeterince çalışma yapılmadığı ve araştırmacıların bu konuyla göreceli olarak daha az ilgilendikleri belirtildi. Özellikle Malik Şerif, I. Meşrutiyet'te mecliste bulunan mebuslar hakkında yapılacak araştırmaların, Osmanlı toplumunda kimlerin öne çıktığı, taşradan gelen mebusların ne gibi siyasi politikaları öncelediği ve taşra ile merkez arasında ne tür fark-

lılıkların bulunduğu gibi sorulara cevap arama imkânımız olabileceğini vurguladı.

Toplantının ilk konuşmacısı Bülent Bilmez, ilk Osmanlı meclisindeki Arnavut mebuslar ve bu mebusların Arnavut tarih yazıcılığındaki yerleri hakkında bir sunum yaptı. O dönemde bir mebusu Arnavut olarak tanımlamak biraz zor idi. Bir görüşe göre Arnavutça konuşan mebusları Arnavut mebus olarak tanımlamak mümkün olabilir, ancak mebusların birçoğunun en az iki dil konuştuğunu göz önünde tutarsak Arnavutça konuşma özelliği tam anlamıyla tanımlayıcı bir nitelik olarak ileri sürülememektedir. Esas itibarıyla Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetlerinden gelen mebuslar Arnavut olarak kabul edilmekteydiler. Bilmez, 20. yüzyıl tarihini Arnavutluk "sosyalist öncesi dönem" (iki dünya savaş arası), "sosyalist dönem" (II. Dünya Savaşı sonrası) ve "sosyalist sonrası dönem" olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Bilmez, I. Meşrutiyet döneminde mecliste yer alan mebusların özellikle sosyalist dönemde Arnavutluk tarihinde 'ilerlemeci' unsurlar olarak yer aldıklarını belirtmektedir. Fakat mecliste geldikleri vilayetler adına yürüttükleri herhangi bir politik taleplerinin bulunmayışı, bu mebusların kimlikleri konusundaki bazı ön kabullerin yeniden sorgulanmasına yol açmaktadır.

Malik Şerif Suriye mebuslarının yasama sürecine katkılarını üç mebus örneğinde anlatmaya çalıştı. Bu mebuslar, zengin bir tüccar ailenin oğlu olarak Beyrut'ta yetişen Hüseyin Beyhum, kökleri eskiye dayanan bir ulema ailesinin çocuğu olan ve Kudüs belediye başkanlığından başka çeşitli sefaretlerde resmî görevlerde bulunan Yusuf el-Halidi ve Sidon'da Maruni bir aileden gelen Nükul en-Nakkaş'tır. Bu üç mebus da hemen hemen her meclis tartışmasına katılmış, her yasama teklifi ile yakından ilgilenmişlerdi. Her ne kadar taşra mebusları olsalar da hiçbir zaman İmparatorluğun merkez vilayetlerinden gelen mebuslar karşısında aşağılık kompleksine kapılmamışlardır. Yusuf el-Halidi çoğu zaman alaylı ve esprili konuşmalar yaparken,

Nükul en-Nakkaş da özgürlük ve eşitliğin en önde gelen savunucularından biri olmuştur. Bu mebuslar, Arap milliyetçiliğine yönelik herhangi bir fikir beyanında bulunmadıkları gibi, içinde değişik unsurların yer aldığı Osmanlı üst kimliğini desteklemişlerdir. Ayrıca yerel düzeyde okulların yaygınlaşması konusunda inisiyatif sahibi olmuşlardır.

Christoph Herzog, Irak bölgesinden (Bağdat ve Basra vilayetlerinden) gelen dört mebusun yerel düzeydeki faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Menahim Salim Danyal Efendi zengin bir Yahudi aileye mensup bir kişi olup Meclis-i İdare üyeliği yapmıştır. Ayrıca okul ve yetimhane açma girişiminde bulunmuştu. Şerifzade Abdurrahman Vasfi Bey hakkında pek az bilgi olmakla beraber şehrin ileri gelenlerinden olduğu bilinmektedir. Mecliste vergi oranlarının belirlenmesinde yetkili olacak bir komisyonun kurulmasını teklif etmişti. Yüksek dereceli bir bürokrat olan Rıfat Bey bağımsız Irak'ta başbakanlık yaptı. Son olarak Şeyh Abdurrezzak Efendi, Kürt olup Kadiriye tarikatına mensubiyeti bulunan bir kimse olarak daha sonra ölümüne kadar Bağdat belediye başkanlığı yapmıştır. Irak bölgesinden gelen mebusların hepsi toplumun önde gelen kişilerindendir. Kabilelerden ve Şiilerden meclise mebus gitmemiştir. Hristiyan nüfusu az olduğu için Hristiyan mebusa da rastlanmamaktadır.

1876 Anayasası'na göre meclisin hukukî ve idarî konumunu inceleyen Teyfur Erdoğan, Meclis-i Mebusan'ın hükümet ve Şura-yı Devlet gibi kurumlarla olan ilişkisini tasvir etti. Her şeyden önce, Erdoğan'a göre II. Abdülhamit'in meclisi açmaktaki gayesi, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu için oluşturduğu büyük tehdidi dengelemek için İngilizleri kendi yanına çekerek, onları demokratik idareye geçtikleri izlenimiyle etkilemektir. Meclis, statü itibarıyla hükümetin ve Şura-yı Devlet'in altında bulunmaktaydı. Anayasaya göre, meclis ve hükümet bir çatışma içine girdiğinde geri adım atması gereken meclis olmalıydı. Hükümet ve Şura-yı Devlet herhangi bir kararını meclise onaylatma zorunlulu-

ğunda olmayıp, meclis yerine doğrudan Padişaha sorumlu kurumlardı. I. Meşrutiyet döneminde meclisin yaptığı 14 yasamadan sadece bir tanesi meclis üyeleri tarafından, diğerleri ise hükümet veya Şura-yı Devlet tarafından teklif edilmişti.

Teyfur Erdoğan'ın meclisi güçsüz bir kurum olarak tasvirine karşı, Malik Şerif, her ne kadar meclis üyeleri göreceli olarak az kanun teklifinde bulunsalar da hükümetten veya Şura-yı Devlet'ten gelen kanunları ciddi bir şekilde tartıştıklarını ve hatta çoğu zaman kanunlarda önemli değişiklikler yaptıklarını belirtti. Ayrıca, Christoph Herzog, İngilizleri etkileme fikri konusunda tarihî kaynakların mevcut olmamasına rağmen, tarihyazıcılığında sorgulanmadan tartışılan bir konu olduğunu vurguladı. Nitekim, İngilizler meclisin açılmasından pek etkilemiş görünmemektedir; sadece meclisin kapanmasından sonra meclis lehine görüş belirtmişlerdir.

Alexandre Toumarkine, mecliste yapılan göçmenler hakkındaki tartışmaları anlattı. Mecliste göçmenlere gerekli yönlendirme ve yardımı yapmak üzere kurulan bir komisyonun dört önemli açıdan değerlendirmesini yaptı. Bunlar, bürokratik bir organizasyon olarak komisyon, mebusların kullandığı bilgi ağı sistemi olarak komisyon, insanî yardım kuruluşu olarak komisyon ve bölgesel ayrışma aracı olarak komisyondur. Çerkeslerin Anadolu ve Ortadoğu'ya yerleşmesi konusunda meclis oy birliğine ulaşmasına rağmen, Çerkeslerin eğitimsiz olduğu ve medenî davranmadıkları yönünde mebuslar tarafından eleştiriler de mevcuttu.

Toplantının ilk gününün son konuşmacısı Nurullah Ardic'ti. Ardic, 1876 Anayasasının (Kanun-i Esasi) ve diğer Tanzimat reformlarının bir söylem çözümlemesi yaptı. Tanzimat Fermanı'nda İslâmî motiflerin önplanda olmasına rağmen Islahat Fermanı'nda fıkha ve İslâm hukukuna daha az sayıda atıf yapılmıştır ve en belirgin referans noktası ise din yerine muasır medeniyet mefhumu olmuştur. Fakat, Tanzimat dönemindeki kanunlarda ve özellikle 1876 Anayasasında, yapılan reformların, meclisin

açılmasının, özgürlüklerin artmasının. İslâm'a daha iyi hizmet etmesi hedefiyle gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur. Ardıç'a göre bu dönemde hem seküler reform taraftarları hem de Batı karşıtları da aynı söylemi kullanmışlardı: İslâm'a hizmet etmek. Dolayısıyla Ardıç, bu süreçte sekülerizmin kutsal ile dünyevî kavramlarının birbirinde ayrışması şeklinde tanımlanmadığını; sekülerizmin kendisinin de dinin yaşanmasında yararlı bir sistem olarak benimsendiğini ileri sürmektedir.

İkinci gün Abdülhamit Kırmızı'nın, bir Osmanlı entelektüeli olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Meşrutiyet rejimi ve Kanun-i Esasi hakkındaki görüşlerini değerlendirmesiyle başladı. Kırmızı ilk önce Ahmet Mithat Efendi'nin insanların anayasa ve meşrutiyet konusunda benimsedikleri tutumları sınıflamasından bahsetti. Ahmet Mithat Efendi'ye göre insanlar bu hususta hilafgiran (karşı gelen) ve tarafgiran (savunan) olmak üzere iki gruptur. Hilafgiranlar anayasaya, ya bidat olduğunu ileri sürerek ya da meşrutiyet rejiminin "siyaseten muzır" olduğunu düşünerek karşı çıkmışlardı. Tarafgiranlar ise daha önce hiçbir padişah tarafından yapılmayan, hürriyetlerin ve hakların 'hürriyetperver' bir padişah (II. Abdülhamid) tarafından verilmesini önemli bulmaktaydı. Ayrıca onlara göre Kanun-i Esasi'nin içeriğinde şeriata aykırı bir husus bulunmamaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin kendisi ise meşrutiyet rejiminin yararlı olduğunu düşünmektedir. Ona göre, Kanun-i Esasi'de padişahın veya halifenin haklarının sınırlanması bir problem değildir, çünkü şeriatta da halifenin hak ve yetkilerini sınırlayan hükümler vardır. Bundan başka, meşrutî bir rejimde meclis, Müslümanların bir konuda icma etmeleri için en iyi mekanizma olarak görülebilmektedir. Mecliste gayrimüslimlerin bulunmalarında da bir beis yoktur, çünkü Hz. Peygamber de zaman zaman gayrimüslim kimselerle istişarede bulunmuştu.

Johann Strauss Kanun-i Esasi'nin farklı dillere yapılmış çevirilerinden bahsetti. Anayasanın çevrildi-

ği tespit edilen bazı diller şunlardır: İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Ermenice, Yunanca, Bulgarca, Arapça, Farsça. Strauss bu çevirilerdeki en önemli özellik olarak Kanun-i Esasi'nin terminolojisine sadık kalınmasını ileri sürmektedir. Mesela, hahambaşı Fransızcaya khakham-bachi olarak, Heyet-i Ayan Arapçaya el-a'yan olarak çevrilmiştir. Hukukî terimlerin farklı dillere geçişinde Osmanlıca kelimelerin etkileri olduğunu belirten Strauss, meclis tutanaklarının toplandığı ciltlere verilen düstur kelimesinin, Arapçada anayasa anlamında kullanılmasını bu konuya örnek olarak dile getirdi.

İkinci günün üçüncü konuşmacısı, Osmanlı Meclisinin Bulgaristan'daki Müslümanlar tarafından nasıl algılandığını inceleyen Milena Methodieva'ydi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın Bulgaristan üzerindeki kontrolünün fiili olarak sona erdiğini belirten Methodieva, burada yarı bağımsız bir Bulgar devletinin var olduğunu altını çizmektedir. Özellikle İttihatçıların yayınladığı Sebat isimli gazetede Müslümanların kendi görüşlerini dile getirdiklerini vurgulamaktadır. Bu gazetede ki yorumlara göre meclis, devleti krizden çıkaracak bir kurtarıcı olarak görülmekteydi. Ayrıca, meclis Abdülhamid'in baskıcı idaresinden kurtulmak için de vazgeçilmez bir araçtı. Bulgaristan'dan meclise giden Müslüman mebusların, buradaki Müslümanların haklarını korudukları çeşitli şekilde dile getirilmekteydi.

Toplantının son konuşmacısı olan Johannes Zimmermann, Girit'li İbrahim Zeki Çafadzade'nin kişisel notlarından hareketle orta dereceli bir Genç Türk'ün birinci Osmanlı Anayasası hakkındaki yaklaşımının nasıl olabileceğini incelemektedir. Bu kişisel notlarında Birinci Anayasa (Kanun-i Esasi) ile İkinci Anayasayı (Teşkilat-i Esasiye) karşılaştıran Cafadzade, Kanun-i Esasi'yi sonraki anayasaya göre daha az özgürlükçü ve daha kısıtlayıcı bulmaktaydı.

Bu konuşma ile toplantı sona erdi.